

КОНСТИТУЦІЯ УКРАЇНИ У ДІЇ

УДК 340.15 (477):342.721

О. Пожар,аспірант кафедри права Європейського Союзу та порівняльного правознавства
Національного університету «Одеська юридична академія»**ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА
НА ОСОБИСТУ НЕДОТОРКАНІСТЬ В УКРАЇНІ
ТА ДЕЯКІ ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ**

Положення Загальної декларації 1948 р. послужили основою й для прийнятої у 1996 р. Конституції України, в якій утвердження і забезпечення прав і свобод людини проголошено головним обов'язком держави. Однак і через стільки років після прийняття Декларації ми все ще далекі від реального втілення її високих принципів та ідеалів. На жаль, більшість наших громадян досі не забезпечені навіть тими мінімальними правами, які передбачає Декларація.

В Україні продовжує порушуватися право на життя, свободу і особисту недоторканність; рівність перед законом; право на працю та справедливу винагороду за неї, що забезпечує гідне існування людини та її сім'ї; свободу думки, совісті та релігії; незалежний і неупереджений суд та багато інших прав. Серед цих проблем одну з найактуальніших правових потреб сучасної України складає забезпечення права на особисту недоторканність, що, в свою чергу, обумовлює актуальність та необхідність дослідження цього питання.

Основою для розробки цього питання є праці таких провідних вчених, як Б. Кістяківський, А. Колодій, В. Копейчиков, М. Палієнко, О. Тимченко, В. Шилінгов, які досліджували права людини в різних галузях.

Метою даної статті є комплексне дослідження сучасного стану забезпечення права на особисту недоторканність в Україні, виявлення шляхів їх законодавчого та практичного вирішення.

Поняття «забезпечення», «гарантування», «охорона» та «захист» прав і свобод в цілому і суб'єктивного права на особисту недоторканність зокрема неоднаково тлумачаться у юридичній літературі [1, с. 51]. У широкому розумінні забезпечення особистої недоторканості людини та громадянина — це діяльність зі створення найбільш сприятливих умов для їх ефективної реалі-

зації, що здійснюється всіма суб'єктами права [2, с. 109].

Головна проблема забезпечення суб'єктивного права на особисту недоторканність людини і громадянина полягає у здійсненні особою цього права у повному обсязі. Право на особисту недоторканність є природним і характеризується тим, що воно: а) належить кожній людині тільки через її людську природу; б) у визначених законом межах є невід'ємним; в) до всіх людей воно застосовується рівною мірою; г) може бути обмежене на законних підставах [3, с. 164].

В першу чергу, обов'язки під час забезпечення права на особисту недоторканність покладені на державу та її органи, службових і посадових осіб, а не на інших людей. Всі люди мають діяти таким чином, щоб не порушувати особисту недоторканність інших людей.

Забезпечення права на особисту недоторканність — це цілеспрямована діяльність держави та її органів, що спрямована на реалізацію цього права шляхом формування загальносоціальних та спеціальних юридичних гарантій щодо створення сприятливих умов для здійснення названого права, його охорони і захисту від правопорушень та застосування заходів по відтворенню порушеного права.

Будь-яка діяльність, в тому числі й діяльність державних органів, завжди оформлена, а форма завжди має певний зміст. На нашу думку, зміст забезпечення права людини на особисту недоторканність складається зі: а) створення сприятливих умов для користування людиною особистою недоторканністю; б) охорони особи від порушень її особистої недоторканності; в) захисту порушеного права особи; г) відтворення порушеного права на особисту недоторканність.

На державу, на її органи покладається обов'язок з утвердження і забезпечення

права на особисту недоторканність. Утвердження права на свободу і особисту недоторканність людини та громадянина – це діяльність держави та її органів, спрямована на визнання і нормативне закріплення свободи і недоторканності людини, що необхідні для її нормального існування й розвитку в суспільстві. Ця діяльність може здійснюватися різними шляхами і засобами: закріпленням прав і свобод людини у Конституції, законах, інших нормативно-правових актах, участю у підготовці і прийнятті міжнародних документів з прав людини, приєднанням до міжнародних договорів, їх ратифікацією, виголошенням суб'єктивного права на особисту недоторканність людини у різного роду документах (деклараціях, заявах, зверненнях тощо).

На сьогоднішній день Україна приєдналась та ратифікувала абсолютну більшість міжнародно-правових актів, які закріплюють та захищають право особи на особисту недоторканність. Проте залишається проблема фактичного дотримання та виконання вимог цих документів у повсякденній правозастосовній діяльності нашої держави.

Правове регулювання особистої недоторканності людини здійснюється конституційними нормами та нормами законів України. Конституція України закріплює, що кожна людина має право на особисту недоторканність (ст. 29). Ця конституційна норма означає, що людині в Україні гарантується можливість діяти на свій розсуд, не бути поневоленим збоку іншої людини чи колективу людей, держави чи суспільства робити щось проти своєї волі, до того часу поки кожна окремо взята людина діє в межах вимог, що корисні суспільству, державі і іншим людям, тобто в межах правомірної поведінки. Гарантуючи свободу, Конституція забезпечує автономний від держави стан індивіда, зокрема, і соціуму в цілому. Бути автономним, писав Р. Даль, означає не бути під контролем іншого, тобто не залежати від інших [4, с. 16]. Ф. Хайек вважав, що в конституції є лише одна альтернатива: або вільний парламент, або вільний народ. Саме тому конституційні фундаментальні права повинні бути на захисті індивідуальної свободи від сваволі (включаючи і парламентську) [5, с. 111].

Метою конституційного регулювання є закріплення та охорона недоторканності людини. На думку Р. Давіда, конституція включає в себе комплекс правових норм, які закріплюють і гарантують індивідуальну недоторканність людини та обмежують свавілля влади [6, с. 260]. В. Рачинський вважає, що індивідуальна недоторканність складає найвищу цінність, яку покликані бо-

ронити громадянські (фізичні чи особисті) права [7, с. 79]. На практиці це потребує створення діючих, реально функціонуючих механізмів забезпечення та юридичного захисту досліджуваного права.

Проте ані Конституція, ані інший нормативно-правовий акт не містять формулювання понять «свобода і особиста недоторканність», така нестача спеціально-юридичних термінів змушує нас звертатися до загальнозживаних інтерпретацій обговорюваних категорій. На практиці це призводить до конфліктних ситуацій коли точність нормативного формулювання підміняється в кращому випадку науковими уявленнями, а в гіршому – буденним розумінням. Тому виникає необхідність нормативного регулювання деяких загальних категорій, пов'язаних з правовим статусом особи у нашій державі, в тому числі і «особистої недоторканності».

Найбільш сприятливим варіантом, на наш погляд, може виявитися закон, що закріплює загальний правовий статус індивіда в українському законодавстві (наприклад, закон України «Про правовий статус особи та громадянина в Україні»). Щодо сумнівів про доцільність існування такого закону, то необхідно відзначити, що наявність такого акту має під собою певний сенс з наступних причин. По-перше, цим шляхом пішло міжнародне право, закріпивши основні права і свободи людини в окремих деклараціях, пактах і конвенціях. По-друге, його положення будуть носити визначальний характер для всього галузевого законодавства України. І, по-третє, такий закон здатний посилити пряму дію конституційних норм, офіційно роз'яснивши, розтлумачивши їх зміст та сферу дії.

Цей закон повинен мати чітку структурну організацію тексту, засновану на послідовній диференціації нормативного матеріалу по розділах, а також на загальні та спеціальні норми. За такого підходу право особи на особисту недоторканність повинно органічно вписатися в розділ, присвячений невід'ємним особистим конституційним правам і свободам людини.

При цьому слід зауважити, що оскільки досліджуване право є невичерпним, воно гарантується державою, не може бути скасовано, звужено його зміст та обсяг під час прийняття нових законів або внесення змін до чинних законів.

Забезпечуючи право на особисту недоторканність органи держави повинні створювати умови для реалізації людиною своїх прав, здійснюють охорону і захист життя і здоров'я, честі і гідності, приватної власності, індивідуальної свободи і особистої недоторканності людини від протиправних

посягань та організують роботу таким чином, щоб попередити, розкрити протиправні діяння збоку окремих осіб і прийняти участь у поновленні порушеного права людини та громадянина (в тому числі і права на особисту недоторканість). Величезний обсяг цієї роботи випадає саме на правоохоронні органи держави.

Проте реалії сучасного життя показують, що конституційне право особи на особисту недоторканість часто порушується. Право на фізичну недоторканість людини, гарантом якого виступає заборона на застосування тортур, в першу чергу, зневажається працівниками правоохоронних органів.

Наслідки глобальної фінансово-економічної кризи продовжують негативно впливати на забезпечення прав людини в світі та Україні.

Моніторинг Омбудсману України свідчить, що головним чинником порушень права людини на свободу та особисту недоторканість в Україні є масові затримання та арешти – системне зловживання правоохоронцями та суддями правом на арешт [8, с. 69]. Щорічно до Європейського суду з прав людини з України надходять тисячі скарг про порушення права на свободу і особисту недоторканість (ст. 5 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р.), а також на застосування катувань правоохоронними органами (ст. 3 Конвенції).

З цього приводу Європейський суд з прав людини був вимушений вдатися до крайнього заходу – прийняти 10 лютого 2011 р. пілотне рішення у справі «Харченко проти України» [9]. Суд звернув увагу на невмотивованість рішень національних судів про арешти та підкреслив, що такий запобіжний захід повинен застосовуватися лише у тих випадках, коли існує реальна загроза ухилення обвинуваченого від слідства та суду. Також було звернуто увагу Уряду України на необхідність подолання структурних проблем у законодавчій та правозастосовній практиці та зобов'язано привести українське законодавство відповідно до вимог ст. 5 Європейської конвенції з прав людини та надати Євросуду відповідну стратегію розв'язання цієї проблеми протягом 6 місяців.

Певні позитивні зрушення у цьому питанні мали місце після прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України від 13.04.2012 р. [10], який дещо змінив підходи до системи запобіжних заходів в Україні та порядку їх обрання. Але, як свідчить практика, суттєвих змін у правозастосовній діяльності правоохоронних органів щодо застосування тримання під

вартою не відбулося. Правоохоронці продовжують у більшості випадків вносити клопотання до слідчих суддів про обрання саме тримання під вартою, мотивуючи це в основному тяжкістю злочинів, залишаючи при цьому право обрати інший менш суворий запобіжний захід слідчому судді. Нові норми є, але залишається проблема правильного та законного правозастосування. Цьому має сприяти судова практика, яка має розтлумачити нові положення закону, системна робота з підготовки та перепідготовки кадрів правоохоронних органів, належний контроль вищих органів за діяльністю безпосередніх правозастосовувачів.

Уповноважений з прав людини також заявляв, що недоторканість в нашій країні не гарантована. У середньому щорічно до нього надходить майже 5 тис. звернень на неправомірні дії працівників міліції, з яких третина стосується катувань, жорстокого та нелюдського поводження. Аналіз таких звернень свідчить, що, як і раніше, людей у міліції б'ють для визнання вини, підвищення показника розкриття злочинів, заради отримання хабара або пограбування та з інших корисливих мотивів [8, с. 86].

Станом на 1 січня 2012 р. Європейський суд з прав людини виніс 59 рішень проти України, у яких констатував порушення ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод щодо заборони катувань. Значна частина цих рішень стосувалася поганого поводження працівників правоохоронних органів з заявниками та неефективного розслідування їх повідомлень про застосування правоохоронцями фізичного насильства. Зокрема, у справах «Новак проти України» від 31 березня 2011 р., «Нечипорук і Йонкало проти України» від 21 квітня 2011 р., «Коробов проти України» від 21 липня 2011 р. [9].

Найчастіше це відбувається після затримання особи та до першого допиту за участю адвоката з метою схилення особи до добровільного зізнання. Також застосовується психологічний і моральний тиск, який спрацьовує не на користь підозрюваного, наприклад, допит серед ночі в сусідній кімнаті вагітної дружини чи одного із батьків, які щойно перенесли інфаркт, залякування відібранням малолітньої дитини та позбавленням батьківських прав тощо.

У друкованих виданнях часто повідомлялося про застосування тортур під назвами «ластівка», «підвішування», «конвертик», «слоник» тощо. Наприклад, при тортурах «слоник» на людину одягають протигаз і періодично перекривають надходження повітря. Як знаряддя удушення можуть використовуватися також пакети і сумки з

поліетилену. Також застосовують такі види тортур, як засування голок під нігтями, удари електрострумом у найбільш чутливі місця на тілі тощо. За розповідями затриманих, у слідчих ізоляторах організуються особливі камери, так звані «прес-хати», в яких підібрані адміністрацією затриманні («пресувальники») катують тих, кого до них поміщають, з метою домогтися явок з повинною та інших необхідних свідчень.

Такі дії порушують як фізичну, так і психічну недоторканність особи, тому є неприпустимими, вимагають негайних дій щодо їх усунення з практики правоохоронних органів. Одним з можливих шляхів вирішення цієї проблеми може стати заборона проведення допитів, інших слідчих дій і опитувань громадян оперативними працівниками в приміщеннях, не обладнаних системами відеозапису з архівацією даних.

Відповідну рекомендацію щодо обладнання кімнат для проведення слідчих дій було надано ще у Дванадцятій загальній доповіді Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню [11, с. 15]. Представникам Комітету неодноразово та не в одній країні доводилось бачити приміщення для допитів, один вид яких не міг не лякати. Наприклад, суцільний чорний колір і яскраве світло, яке точково спрямовується на допитувану особу. Подібних приміщень не повинно бути в правоохоронних органах. Приміщення для допитів мають бути належно освітлені, опалені та вентильовані; крім того, всі учасники процесу мають однаково зручно розміститись на схожих за дизайном стільцях. Приміщення для допитів мають бути витримані в пастельній кольоровій гаммі.

На нашу думку, здійснення відеозаписів проведених правоохоронними органами допитів є важливою додатковою гарантією запобігання жорсткому поводженню із затриманими та арештованими, що значно може полегшити розслідування будь-яких тверджень щодо жорсткого поводження. При цьому введення такої практики відповідає не тільки інтересам затриманих осіб, з якими жорстко поводились, а і інтересам правоохоронців, яких безпідставно обвинувачують у застосуванні катувань чи нелюдському поводженню.

Але одним введенням системи відеозаписів проблему порушення особистої недоторканності в правоохоронних органах не вирішити. Потрібно аналізувати причини цих явищ і застосовувати заходи щодо їх усунення на державному рівні. Однією з причин подібної поведінки працівників правоохоронних органів, є планові завдання

з розкриття злочинів і офіційна звітність. Співробітникам, які не справляються з плановими завданнями, оголошують догани, не виплачують премії, не присвоюють звання. Така система провокує працівників правоохоронних органів на формування показників розкриття, що нерідко призводить до порушення прав людини, рукоприкладства, нелюдського відношення до затриманих за підозрою у скоєнні злочину. Тому очевидно, що від практики валових показників роботи правоохоронних органів необхідно відмовитися, попередньо розробивши більш гнучку систему звітності, або взагалі без звітності і контролю працівники правоохоронних органів майже нічого не будуть робити і будуть рапортувати про зменшення злочинності, хоча насправді це далеко від нашої реальності.

Ще одним дієвим механізмом охорони і захисту права на особисту недоторканність людини є притягнення до відповідальності кожного без виключення працівника правоохоронних органів, який порушує права людини, та невідворотність покарання за це. Для цього потрібна певна воля правозастосувачів, адже навіть коли доказів вини достатньо, їх практично не вдається притягти до відповідальності. У кращому випадку за порушення конституційних прав і свобод людини і громадянина вони можуть поплатитися звільненням. Кримінальні справи проти співробітників правоохоронних органів зазвичай порушуються після висвітлення фактів правопорушень у засобах масової інформації, які спричинили широкий громадський резонанс. Це довело останні події 2013 року в Україні, пов'язані з обуренням і бунтом населення у зв'язку із вчиненням злочинів правоохоронцями та подальшим їх прикриттям своїми колегами (справа щодо співробітників Врадіївського райвідділу міліції).

Під час систематичного характеру порушень права на особисту недоторканність в правоохоронних органах випадки розслідування та розгляду подібних справ у судах залишаються одиничними. В основному це пояснюється небажанням постраждалих звертатися за правовою допомогою через побоювання нового насильства, невірою в справедливу відплату, страхом перед погрозами і тиском, правової неграмотністю. У більшості випадків твердження про насильство в міліції не підтверджуються, тому що розгляд таких заяв і скарг представляє значну складність. Це пов'язано з тим, що підозрювані у скоєнні таких злочинів співробітники міліції, використовуючи професійну підготовку, вміло приховують сліди злочину, узгоджують свої свідчення з іншими

учасниками подій, чинять психологічний тиск на потерпілого та його родичів. Слід також зазначити, що в правоохоронних органах не викоренена кругова порука, їх співробітники неохоче проводять заходи щодо притягнення своїх колег до відповідальності. З цим всім необхідно боротися на державному рівні, застосовуючи, по-перше, політичну волю, та всі наявні правові механізми й засоби, а по-друге, створювати нові європейські стандарти подолання таких негативних явищ в нашій державі.

Іншою причиною порушення права на особисту недоторканність та неефективності охорони і захисту цього права правоохоронними органами є неналежне матеріальне і фінансове забезпечення їх діяльності. Сьогодні не секрет, що дані категорії працівників отримують, як і всі державні службовці, зовсім невелику заробітну плату, яка не відповідає статусу і професійному ризику даних категорій працівників (заробітна плата, пенсійне забезпечення і так далі). Але на практиці починаються звичайні бюджетні проблеми. В умовах фінансового дефіциту в країні грошей на повне та всебічне забезпечення діяльності правоохоронних органів, пенітенціарних установ тощо зазвичай не вистачає. А це є благодатним підґрунтям для поширення таких явищ, як хабарництво, корупція, зловживання владою і службовим становищем. Для вирішення таких проблемних ситуацій необхідно встановити гідний рівень оплати праці зазначеним категоріям працівників, матеріально-технічного забезпечення, одночасно посиливши відповідальність за їх дії чи бездіяльність, що порушують права і свободи людини.

Як вже зазначалося, існує проблема «пасивності» осіб, які постраждали від незаконних дій правоохоронних органів, яка пов'язана з тим, що ці особи часто не звертаються за правовою допомогою через побоювання нового насильства і невіру у справедливе покарання винних осіб. Але подібна лінія поведінки тільки переконує правопорушників у власній безкарності. Без підвищення активності населення у боротьбі з зазначеними порушеннями права і свобод людини позитивних результатів досягти практично неможливо. Тому вважаємо за доцільне підвищити правову обізнаність населення у сфері охорони конституційних прав і свобод, оскільки багато хто просто не знає про те, що його право порушене, як воно реально може бути захищене. Необхідно поширювати серед населення пропаганду правомірної поведінки, виховувати у кожному з нас повагу до гідності людини, її особистої недоторканності та інших прав людини.

Конституцією України встановлено, що кожний затриманий має право в будь-який час оскаржити в суді своє затримання (ст. 29). На сьогодні питання оскарження затримання за підозрою у вчиненні злочину мало б регламентуватися нормами нового КПК України. Проте він, на відміну від старого КПК України 1960 р., не передбачає процесуального порядку оскарження до слідчого судді такої дії, як затримання, чим призводить до поширення практики незаконних, безпідставних затримань, порушення права на особисту недоторканність людини. Така ситуація вимагає негайного виправлення на законодавчому рівні шляхом запровадження механізму реалізації права на оскарження затримання у суді.

Слід визнати, що сьогодні в українській правовій системі функції держави щодо забезпечення права на особисту недоторканність врегульовані недостатньо, не створено необхідний механізм ефективної реалізації повноважень державних органів щодо охорони основних прав і свобод особистості. Дотримання права людини на особисту недоторканність забезпечується, в першу чергу, повагою до особистості та її прав з боку державних службовців. Приклади катувань, нелюдського і принижуючого гідності поводження, здійснення арештів і затримань з грубими порушеннями закону свідчать про відсутність такої поваги.

Необхідно проводити змістовне вдосконалення українського законодавства через визначення вичерпного переліку допустимих відступів при реалізації права на особисту недоторканність, пошук достатніх правових підстав для його обмеження, а також додаткову регламентацію правомочностей окремих груп суб'єктів цього права.

Ключові слова: особиста недоторканність, права людини, забезпечення прав людини.

Стаття присвячена проблемам сучасного стану забезпечення права на особисту недоторканність в Україні та запропоновано деякі шляхи їх законодавчого та практичного вирішення.

Стаття посвячена проблемам сучасного стану забезпечення права на личну неприкосновенность в Украине и предложены некоторые пути их законодательного и практического решения.

This article is devoted to the problems of the current state of ensuring the right of personal integrity in the Ukraine and proposed some ways of legislative and practical solutions.

Література

1. Горностай К. *Захист, охорона, гарантії прав і свобод людини і громадянина: співвідношення понять // Держава і право : збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 12. – К. : Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2001. – С. 51–55.*
2. Олійник В.С. *Конституційне право людини на особисту недоторканність і його забезпечення органами внутрішніх справ України : автореф. дис... канд. юрид. наук : 12.00.02 / В.С. Олійник. – К., 2006. – 20 с.*
3. Колодій А.М., Олійник А.Ю. *Права людини і громадянина в Україні : навч. посіб. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.*
4. Dahl R. *Dilemmas of Pluralist Democracy. – London : Yale University Press, 1982. – P. 16.*
5. Hayek F. *Law, Legislation and Liberty. Vol. 3. – Chicago : University of Chicago Press, 1979. – P. 111–122.*
6. Давид Р., Жоффре-Спинози К. *Основные правовые системы современности : пер. с фр. В.А. Туманова. – М. : Международн. отношения, 1996. – 400 с.*
7. Речинський В. *Громадянські права як юридичний засіб протидії державній владі // Українське право. – 1995. – № 1(2). – С. 78–87.*
8. *Щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні. – Київ, 2011 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.ombudsman.gov.ua/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=23&Itemid=33.*
9. *Рішення Європейського суду з прав людини щодо України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.minjust.gov.ua/19614>.*
10. *Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/go/4651-17.*
11. *Дванадцята загальна доповідь Європейського комітету з питань запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню (CPT/Inf – 2002). [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.cpt.coe.int/lang/ukr/ukr-standards.doc.*

УДК 342.572(4+477).001.36

І. Средницька,аспірант кафедри конституційного права
Національного університету «Одеська юридична академія»**НАРОДНА ІНІЦІАТИВА ЯК ФОРМА БЕЗПОСЕРЕДНЬОЇ
ДЕМОКРАТІЇ: ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ ТА ВИДИ**

На сучасному етапі формування в Україні демократичної, соціальної та правової держави особливої актуальності набуває наукове осмислення перспектив розвитку безпосередньої демократії. Одним з основних кроків держави має бути забезпечення прямої участі громадян у законодавчому процесі шляхом закріплення в Конституції України народної законодавчої ініціативи.

Аналіз чинного законодавства України свідчить про те, що серед безпосередніх форм участі громадян у законодавчому процесі правовою регламентацією забезпечені тільки інститути виборів та референдуму. У той час, як у більшості зарубіжних країн світу інститут народної законодавчої ініціативи закріплений в Конституції держав і є формою вираження безпосередньої

демократії на державному рівні. У цьому контексті, українському законодавцеві в процесі реформування Конституції України доцільно врахувати позитивний досвід зарубіжних країн в цій сфері. Для цього важливого значення набуває виявлення найбільш суттєвих особливостей конституційного законодавства та аналіз конституційно-правового регулювання реалізації народної законодавчої ініціативи в сучасних демократичних державах.

Народну ініціативу як форму безпосередньої демократії розглядають у наукових працях такі українські вчені, як Ю.Г. Барабаш, Є.Ф. Глухачов, І.М. Жаровська, В.М. Кириченко, А.М. Колодій, В.Ф. Нестерович, В.Ф. Погорілко, Ю.М. Тодика, О.Ю. Тодика, В.Л. Федоренко, О.Ф. Фрицький, Ю.С. Шемшученко, О.В. Щербанюк.

